
ÖTÜKEN

ŞİİR, ŞAİR VE PEYGAMBER'E DAİR

İsmail Güleç

ÖTÜKEN

İSMAİL GÜLEÇ İstanbul Kadıköy'de doğdu (1970). İlk, orta, lise öğrenimini Kadıköy'de, lisans, yüksek lisans ve doktorasını İstanbul Üniversitesi'nde tamamladı. Yayınlanmış birçok kitap ve makalesi olan İsmail Güleç, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Bursevî'den *Ruhu'l-Mesnevî* (2004), *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri* (2008), *Mesnevî Üzerine Araştırmalar* (2010), *Hz. Ali'nin Kan Kalesi Hikâyesi* (2012) *Sürûrî'nin Şehzâde Mustafa Medhiyyesi Yâhut Kasîde-i Masnû'a* (2013), *Nasreddin Hoca'nın Biri Bir Gün: Nasreddin Hoca Fıkralarının Tasavvufî Yorumu* (2012), *M. Sadık Vicdani'den Hurûfîlik ve Bektaşîlik* (2016), *Anonim Halk Edebiyatı* (2014) *Ortaçağ'da Şövalyelik ve Şövalye Eğitimi* (2015), *Mesnevi'den Hayvan Hikâyeleri* (2017) *Kıbrıs'ın Manevi Atlası* (2017) *Bulgaristan'ın Manevi Bekçileri* (2018) yayımlanmış kitaplarından bazılarıdır. Klasik Türk Edebiyatı, Türk Tasavvuf Şiiri, Türk Eğitim Tarihi ile ilgilenen İsmail Güleç, evli ve iki çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 13

GİRİŞ

Câhiliye Dönemi 16
Câhiliye şiiri 18
İlk şiiri kim söyledi? 21
Câhiliye şairi 22
Reissiz olur, şairsiz olmaz 22
Sıradan değillerdi 24
Muallakâtü's-Seb'a şairleri 26
Kadın şairler 26
Şiir konuları 28

I. BÖLÜM
KUR'ÂN, ŞİİR VE ŞAİR

1. Şairlere meydan okuyan ayetler 36
2. Hz. Peygamber'in şair olduğu iddiasına cevap veren ayetler 38
3. Hz. Peygamber'in mecnun olduğu iddalarına cevap veren ayetler 41
Kahin-Mecnûn-Şâir ilişkisi 44
4. Kur'ân'ın şiir ve şair sözü olduğu iddialarına cevap veren ayetler 46
5. Şairleri anlatan ayetler 48

II. BÖLÜM
HZ. PEYGAMBER VE CÂHİLİYE ŞAİRİ

Hz. Peygamber'in Câhiliye şiiri ve şairlerine karşı tutumu 56
İmru'l-Kays: Cehenneme gidenlerin bayraktarı 58
Lebîd: En doğru sözü söyleyen şair 59
Tarafe: Şiirleri dillerde olan şair 60
Antere: Görülmek istenen şair 61
Süveyd: Peygamber'e yetişse Müslüman olacak şair 62
Züheyr: Oğullarına Müslüman olmalarını tavsiye eden şair 62
Ümeyye b. Salt: Şiiriyle Müslüman olan şair 63
Kuss b. Saide: Ayrı bir ümmet olarak haşredilecek olan şair 65

Zeyd b. Amr b. Nufeyl: Tek başına ümmet olan şair 67
Nâbiga el-Câdî: Allah'ın ağzına dert vermediği şair 68
Hansâ: Haydi şiir oku, denilen şair 69

III. BÖLÜM
HZ. PEYGAMBER VE ÇAĞDAŞI ŞAİRLER

1. Müslüman şairlere karşı tutumu: Ağzına sağlık 72
2. Münafık, Müşrik ve Yahudi şairlere karşı tutumu 75
Nadr b. Haris 77
Ukbe b. Ebû Muayt 78
Ebu Azze 79
Hâris b. Süveyd 80
Ebû Afak 80
Abdullah b. Hatal 81
Huveyris b. Nukays 82
Mikyes b. Subâbe 82
Affedilmeyen şairlerin özellikleri 83
Affedilen şairler 85
Ebu Süfyân b. Hâris 85
Humeyd b. Sevr 86
Abdullah b. Zıba'râ 86
Süheyl b. Amr 87
Enes ve Esîd b. Züneym kardeşler 87
Dırar b. Hattab 88
Mâlik b. Avf 89
Ka'b b. Züheyr 89
Affedilen şairlerin özellikleri 99

IV. BÖLÜM
HZ. PEYGAMBER VE ŞİİR

Hz. Peygamber'in şiir bilgisi 106
1. Cihat aracı olarak şiir 111
2. Hikmeti yayma ve çoğaltma aracı olarak şiir 128
3. Gündelik hayatın içinde konuşma dilinin bir parçası olarak şiir 129
4. Sohbet meclislerinin süsü olarak şiir 131
5. Yolculuklarda vakit geçirme aracı olarak şiir 135
6. Hz. Peygambere bilgi verme ve talepte bulunma aracı olarak şiir 136
7. Hüznün sesi olarak şiir 137

V. BÖLÜM
HZ. PEYGAMBER VE ŞAİR ORDUSU

Hassan b. Sâbit 142
Ka'b b. Mâlik 149
Abdullah b. Revâha 151

VI. BÖLÜM

Hz. Peygamber'i şiirle uğurlamak 155

Sonuç yerine 165
Bibliyografya 167

Hz. Peygamber sevgisini yüreğinde hisseden anneme, cennette Hz. Peygamber'e komşu olması duası ve niyazıyla...

ÖNSÖZ

Birkaç sene önce Diyanet İşleri Başkanlığının her yıl düzenlediği sempozyum için aramışlardı. Sempozyumun o seneki konusu sanat idi ve sanatın tüm dalları ile ilgili oturumlar olacaktı. Benden de ***İslâm ve Şiir*** başlıklı bir sunum yapmam istendi. Ben konunun genişliğini dile getirerek bu konuda konuşma yapacak birkaç isim önerdim. Önerdiğim isimler müsait olmadıklarını söyleyince iş başa düştü ve çalışmaya başladım.

Konu İslâm ve şiir olacağına göre önce Kur'ân'a bakmak gerekir diye düşündüm ve Kur'ân'a ve Kur'ân'ın nazil olduğu toplumda şiiri araştırmaya başladım. Konunun 20 dakikalık bir bildiride sunulamayacağını bildiğimden konuyu Kur'ân ile sınırlandırdım. ***Kur'ân'da Şiir Algısı*** başlığıyla bir bildiri hazırladım ve daha sonra onu makaleye dönüştürdüm.

Çalışırken doğal olarak elimde kullanmadığım malzeme birikti ve ben bu sefer ***Hz. Peygamber ve Şiir*** başlıklı bir çalışmaya başladım. Konu yine bir makalenin boyutlarını aşınca önce Hz. Peygamber'in hayatında şiirin yerini, daha sonra da Hz. Peygamber'in şairlere karşı tutumunu ele alan iki makale yayınladım. Hz. Peygamber'in ardından şiir ile de konuyu tamamlamayı düşünüyordum. Derken bir kitap yayınlandı: M. Fatih Andı'nın ***Şiirin Ufku: Hz. Peygamber'i Şiirle Sevmek*** (İstanbul: Şule Yayınları, 2017) adlı çalışması. Fatih Andı'nın önsözde Abdullah b. Nuayman isimli bir sahabenin başından geçen bir olayı naklettikten sonra "bu satırların aciz yazarının yarın ahirette o Kainatın Efendisi Peygamberi'ne olanca samimiyetiyle çam sakızı kabilinden bir hediye olarak sunacağı bu "şeycik" de Abdullah b. Nuay-

man'ın bir sepet turfanda meyvesinin kırıntısı kabilinden bir değere ve iltifata ola ki mazhar olur umudu bu acizin iki cihanda da hayatına anlam katacak bir mutluluk vesilesidir." cümlelerini okuyunca aynı ümidi ben de beslemeye başladım ve aynı niyetle makaleleri kitaplaştırdım. Kitaplaştırırken de birtakım değişiklikler ile eklemeler yaptım.

Kitabın basılmasına vesile olan İhsan Ayal'a ve Ötüken Yayınevi'ne, yayınlanmadan önce tashihini yapan ve görüşleriyle katkıda bulunan Dr. Güler Doğan Avarbek'e çok teşekkür ederim.

Allah duaları kabul eder ve onun peygamberi de kendisini sevenlerden yüz çevirmez ümidiyle küçük bir hediye olarak kabul edilmesi niyazıyla.

23 Eylül 2018, Serdivan

GİRİŞ

Arap edebiyatı tarihçileri Arap şiirini câhiliye, erken dönem İslâm (Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidîn), Emeviler, Abbasiler, Türk dönemi ve çağdaş dönem olmak üzere altı ayrı devrede ele alırlar. (Kehhale 1972: 8) Bu kitabın konusu ise erken dönem İslâm'ın Hz. Peygamber'in yaşadığı dönem ile sınırlı olan kısmıdır.

Şiir, Hz Peygamber'e vazifesinin tebliğ edilmesinden vefatına kadar geçen 22 yıllık sürenin üç farklı döneminde üç farklı şekilde değerlendirilmiştir. İlki vahyin başladığı dönemdir ve bu dönemde vahyi korumak ve onun Allah kelâmı olduğunu iyice belirtmek için şiirden uzak durulmuş ve şiir övülmekten sakınılmıştır.

İkinci dönem vahyin Allah kelâmı olduğu kabul edildikten sonra Müslümanlarla müşriklerin savaşmaya başladıkları dönemdir. Bu dönemde, müşriklerle hem meydanlarda kılıç ve okla, hem de müşrik şairlerin hicviyelerine şiir ile karşılık verilerek mücadele edilmiştir, bazen şairlerin söyledikleri hicviyeler oklardan çok daha tesirli olmuştur.

Üçüncü dönem ise fethin tamamlanmasından sonraki yıllardır. Burada şiir gerçek anlamını bulur. Artık o, İslâm'ın temel ilkelerinin ve güzel ahlakın yaygınlaştırıcısı olarak söylenmeye başlanmış, tasavvufun Müslümanlar arasında iyice yerleşmesiyle de meseleye irfani bir boyut katılmış, şiir gerçek mahiyetine kavuşmuş, İslâmileşmiştir. Şiirin geçirdiği bu serüveni anlamak için Kur'ân'ın nazil olduğu toplumda şiirin ve şairin yerinin, Kur'ân'ın

eleştirilerini anlamak için câhiliye dönemini ve o dönemdeki şiirin ne ve şairin kim olduğunun bilinmesi gerekir.

Câhiliye Dönemi

Câhiliye *özel olarak Araplar'ın İslâm'dan önceki dinî ve sosyal hayat telakkilerini, genel olarak da kişilerin ve toplumların günah ve isyanlarını ifade eden bir terim*dir. (Fayda 1993: 17) Bu terim İslâm öncesi (m. 610) inanç, âdet ve davranışları İslâmi olanlardan ayırt etmek için İslâmdan sonra kullanılmaya başlanmıştır. İslâmiyet öncesi döneme ait her şey bu isimle tarif edilirdi. Doğal olarak şiiri de ayırt etmek için bu terim kullanılmaya başlandı ve câhiliye şiiri ve şairleri için de kullanılır oldu.

Câhiliye döneminin hangi zaman dilimini karşıladığına dair farklı görüşler bulunmaktadır. Hz. Peygamber'den önceki tüm dönemleri kapsadığı şeklinde geniş bir yorum yapanlar olduğu gibi hemen öncesindeki birkaç asrın kastedildiğini söyleyenler de vardır. Modern zamanlarda ise câhiliye dönemi tarihsel bir zaman diliminden daha çok düşünce biçimi olarak değerlendirilmekte ve bugün dünyanın birçok bölgesinde câhiliye döneminin yaşandığı ifade edilmektedir.

Câhiliye dönemi Araplarının hayat tarzına bedevîliğin hâkim olması, çevrelerinde yaşayan insanlara göre medeniyet bakımından geri kalmaları, bilgisizlik ve gaflet içerisinde göçebe ve yarı göçebe hayatı yaşayan kabile topluluklarından oluşan, kayda değer önemli bir tarihleri olmayan, puta tapan, kötülük yapmalarını önleyen bir dine, bir peygambere ve semavî bir kitaba sahip bulunmayan insanlar olmaları gibi özellikleri (Fayda 1993: 17) fark olarak sıralanmaktadır. Ahmet Emin câhiliye Araplarını çok güzel tarif eder:

> Câhiliyet Arabı asabidir. Çabuk darılır, küçük bir şeyden heyecanlanır. Heyecanının duracağı bir haddi yoktur. Şerefine yahut kabilenin haysiyetine dokunulursa heyecanı en yüksek derecesini bulur. Heyecanlandığında çarçabuk kılıcını eline alır ve onu hakim kılar. Bundan dolayı onları savaşlar mahvetmiştir. Savaş onların alıştıkları nizamları ve âdet edinmiş oldukları günlük yaşantılarıdır. (1976: 72)

Cahil ise "azgın, arzularının esiri, hayvanî içgüdülerini takip eden, vahşi, şiddet taraftarı ve aceleci bir karaktere sahip" yani 'barbar kimse'dir. Goldziher'e göre de bu dönem 'Barbarlık dönemi'dir. Bu anlamdaki câhiliye, barbarlığın ve vahşetin hüküm sürdüğü dönemdir. Câhiliye devri Arapları Allah'ı hakkıyla bilmedikleri, O'na şeksiz ve şirksiz iman etmedikleri, gerek ferdî gerekse içtimaî hayat itibariyle bilgiden, nizamdan, sulh ve sükûndan uzak oldukları, güçlü ve asil sayılanları daima haklı kabul ettikleri ve adaletten yoksun bir hayat yaşadıkları için bu döneme câhiliye denilmiştir. (Fayda 1993: 17) Cehlin zorba anlamını (Danışman 1956: 193-4) ve Farabî'nin zorbaların yönettiği şehiri tarif ederken kullandığı *Medînetü'l-Câhile*'yi düşündüğümüzde câhiliye dönemi ile hak ve adaletin olmadığı, güçlülerin zayıfları ezdikleri ve istediklerini yaptıkları dönemin kastedildiğini de söyleyebiliriz.

Kur'ân-ı Kerim'de ise câhiliye dört yerde[1] geçmektedir. Bu ayetlerin hepsi Medine döneminde nazil olmuştur ve dönemin kabul edilmeyen davranışlarına gönderme yapılmaktadır. Hz. Peygamber de "Ümmetimin içinde câhiliye döneminden kalma dört âdet vardır. Asaletle övünmek, başkalarının soyuna dil uzatmak, yıldızları vesile edinerek yağmur beklemek ve ölünün arkasından yüksek sesle ağlamak." (Müslim Cenâiz 29) buyurarak câhiliye döneminin tasvip edilmeyen âdetlerini sıralamaktadır. Soy ve sopla,

[1] Al-i İmran 154, Ahzab 33, Feth 48 ve Maide 50.

asaletle övünmek soy bilgisinden bahseden ensabda, başkalarının soyuna ve asaletine dil uzatmak, hakaret etmek ise kabileler arasındaki savaşların anlatıldığı eyyamü'l-Arab'da görülen özelliklerdendir.

Bütün bu olumsuz çağrışımlarla birlikte Hz. Peygamber câhiliye devri Araplarının değerlerini, düşüncelerini, âdetlerini külliyen reddetmemiş, İslâm'ın temel hükümlerine aykırı olmayan bazı âdet ve davranışları olumlu karşılamıştır. Bir sahâbîye hitaben söylenen, "Ey Sâib! Câhiliye çağında yaptığın faziletli şeylere İslâm devrinde de devam et; misafiri ağırla; yetime ikram et ve komşuna iyi davran!" (Müsned, III, 425) buyurmasından câhiliye âdetleri arasında misafire ikram etmek, komşulara iyi davranmak gibi güzel âdetlerin de olduğunu görürüz. Hz. Peygamber'in "İnsanların câhiliye devrinde hayırlı olanları İslâm devrinde de hayırlıdır" (Buhârî, Enbiyâ 8; Menâkıb 1) hadisi de İslâm'a ve ruhuna uygun davranış ve düşüncelerin dışlanmadığını göstermektedir.

Câhiliye şiiri

Şiir ve şair câhiliye dönemi Araplarının hayatında çok önemli bir yere sahip olduğu gibi "*Deve, yavrusuna olan düşkünlüğünü bırakmadıkça Araplar da, şiiri terk etmeyeceklerdir.*" (Yalar 2009: 69) diyen bir peygamberi olan bir din için de önemli idi. Şiirin Araplar arasındaki değerinin bir nedeni şiirin aynı zamanda arşiv vesikası olmasıdır. Onlar için nesep temizliği ve hangi soydan gelindiği çok önemli idi ve bu soy bilgileri de manzum olarak şairlerin hafızalarında yaşarlardı. (Hamidullah 1991: I/27)

Mensur eserlerden hitabet, kitabet, vasiyyet, meseller, hikmetli sözler ve kâhinlerin secili sözleri de edebî metinler olarak kabul edilirken sanat deyince akla ilk olarak hitabet ve şiir gelirdi ve şiir diğerlerinden daha üstün

tutulurdu. Bunda biraz da coğrafyanın etkisinin olduğu söylenebilir. Çöl ortasında, günlerce süren yolculuklarda, alışkın olmayanları deniz tutmasına benzer bir şekilde etkileyen ve başları döndüren deve yürüyüşü şiirin gelişmesinde çok önemli olmuştur. Yuları başı üstünde bırakılmış devenin üstünde türkü söyleyen bedevi, söylediği türkünün ahengi ve ritmine göre devenin hızlanıp yavaşladığını görünce bir zaman sonra bunu deveyi gütmek için bir araç olarak kullanmaya başladı. Devenin attığı ağır adımlarla ilk vezni buldular. Deveyi güdenlerin söylediği bu türkülere de hidâ adı verildi. Bu işin nazariyesiyle uğraşan bilginler de kurallarını tespit ettiler. (Huart ty: 11-12) Böylece câhiliye dönemi edebiyatı, özellikle şiiri teşekkül etti.

Câhiliye dönemi toplum hayatı ve yapısı için bu kadar sert ve olumsuz konuşulurken şiiri için güzel şeyler söylenmektedir. Mesela Şerefeddin Yaltkaya (2018) câhiliye şiirini sadelik ve güzellik bakımından kır çiçeklerine benzetir; ilk okunuşta anlaşılan, ne demek istendiği gözler önüne serilen doğal tablolar olarak tarif eder. Çünkü câhiliye şairi duygu ve düşüncelerini ifade ederlerken hayvanlardan, bitkilerden ve doğada görünen her şeyden istifade eder.

Câhiliye devrinde Araplar şiirlerini irticâlen söyler, nutuklarını irticâlen irâd ederlerdi. Arap dilinin mecaz, istiare, kinâye ile eş ve zıt anlamlı kelimeler bakımından zenginliği, kafiyeyi kolaylaştırıcı özellikleriyle şiirsel anlatıma yatkınlığı, Araplar'ın hassas, çabuk infiale kapılan, onurlarına düşkün, yenilmeyi kabul etmeyen bir tabiata sahip olmaları, dolayısıyla şiiri ve sözü hazır silâh gibi kullanma yetenekleri onların içinde irticâlin yaygın olmasının sebepleri arasında zikredilir. Kadınların ninnileri, deve çobanlarının şarkıları hep irticâlen söylenir idi. İrticâlen söylenen şiirler daha sonraları belirli merasim dahilinde inşâd edilerek törensel bir mahiyet kazandı. Bu tür şiir-

lerde çoğunlukla recez vezni kullanılırdı. Bu sebeple "receze" ve "irteceze" fiilleri, "alay etmek, recez vezninde şiir söylemek" anlamlarına geldiği gibi "herhangi bir vezinde irticâlen şiir söylemek" manasında da kullanılmıştır. (Durmuş 2000: 459-460)

Kasidenin bilinen şekli oluşmadan önce kâhin ve şairlerin kabile üyelerini etkileyen secili sözleri sebebiyle recezin şiirin en basit şeklini teşkil ettiği hususunda görüş birliği vardır. (Karaarslan 2010: 298-301)

Nâbiga ez-Zübyânî, Meymûn b. Kays el-A'şâ, Tufeyl el-Ganevî, Züheyr b. Ebû Sülmâ ve Hutay'e gibi şairlerin şiiri bir geçim vasıtası haline getirmelerinden sonra irticâlden bedîheye, bedîheden reviyyeye (düşünerek ve tasarlayarak şiir söyleme) doğru bir düşüş olmuştur. Artık şiir içe doğduğu gibi değil övülen kişiden daha fazla ödül almak için üzerinde günlerce, aylarca düşünüldükten sonra söylenir hale gelmiştir. Bu tür şiirlere "havliyyât, münakkahât, mukalledât, muhkemât" adı verilmiştir. Arap şiirinde İmrü'l-kays b. Hucr gibi ustaların ortaya çıkması, bunların şiirlerinin taklit edilmeye başlanması ve Arap dilinde lahnin yaygın hale gelmesi, şairlerdeki irticâl tabiatını bozan diğer sebepler arasında zikredilir. (Durmuş 2000: 459-460)

Şifâhî kültüre sahip câhiliye Arapları açısından şiir okuma kültürü pratik hayatın sürdürülmesi için gerekliydi. Bu kültür içinde iki konu çok önemliydi. İlki ensâb adı verilen mensubu bulundukları kabilelerin tarihleri hakkındaki bilginin aktarılması idi. Tarihin bir dalı olarak kabul edilen ensâb ilmiyle uğraşanların Arap şiiriyle de çok yakın ilgileri vardı. Çünkü nesep bilgilerine ulaşmak kabilelerin tarihlerini ve şiirlerini de yakından bilmeyi gerektiriyordu. Ensâb kitapları incelendiğinde bunlarda tarih, şiir ve neseb bilgilerinin birlikte yer aldığı görülür. (Fayda 1995: 246)

İkincisi ise eyyâmü'l-Arab adını verilen kabileler arası savaşlarda gösterdilen kahramanlıkları ölümsüzleştirmekti. Savaşlarda geçen olayların nesir veya nazım halinde anlatıldığı kıssa çeşidine "eyyâm" adı verilmiştir. Yakınlara yardım, ahde vefa, komşuyu koruma, savaşta sebat etme gibi konuların işlendiği eyyâm türü Arap şiirindeki methiye, hamâse, hiciv gibi edebî türlerin doğmasına yol açmıştır. A'şâ, Antere, Âmir b. Tufeyl, Hansa ve Hassan b. Sabit gibi şairlerin yetişmesinde eyyâm adı verilen manzum hikayelerin büyük rolü olduğu ifade edilmektedir. (Kapar 1995: 13)

İlk şiiri kim söyledi?

İlk şiiri kimin söylediğine dair iki rivayet vardır. Bu rivayetlerle ilgili herhangi bir belge olmamakla birlikte anlatılan tarihe bakılarak söylendiği tahmin edilmektedir. Bir rivayete göre ilk şiiri melekler söylediler. Bir başka rivayete göre ise Hz. Adem söyledi.

> Bir Arap sordu: Araplarda ilk şiiri kim söyledi? Ardından da cevabını verdi: Bunları babamız Hz. Adem, Kâbil Hâbil'i öldürdüğünde söyledi. Bir başka rivayete göre ise dünyaya düşüşünden sonra pişmanlık ve üzüntü içinde dolaşırken ilk şiiri söyledi. Bir gün Kays b. Asım Hz. Muhammed'in yanına geldi ve ona şöyle bir soru sordu: Ey Muhammed, ilk şiiri kimin söylediğini biliyor musun? Hz. Muhammed de hayır deyince Kays: Yeryüzünde ilk şiiri senin dedelerinden (soyundan) Mudar isimli biri söyledi. Mudar bir gece ailesiyle birlike bir yere gidiyordu. Bu sırada kölesinin eline vurmuştu. Kölesi de canı yandığı için âh elim, vâh elim diye bağırdı. Bu sesten develer ürktü ve oldukları yere çöktü. Bu manzara karşısında etkilenen Mudar ilk şiiri söyledi. (Çetindağ 2010: 51-55) Bir başka rivayete göre ilk şiiri kadınlar